

1 Kerk

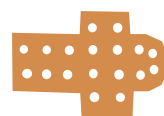
Hier zie je een paar kerken. Sommige zijn oud, andere zijn nieuwer. Ze zien er heel verschillend uit.

Bespreek samen de volgende vragen:

Staat er bij jou in de buurt een kerkgebouw?

Waarom gaan mensen daar naar toe?

Waar wordt de kerk voor gebruikt?

Plak of teken hier de kerk bij jou in de buurt

Vul voor jouw kerk in en streep door

1. Deze kerk staat bij mij in de buurt/in de buurt van de school.
2. Het is de kerk. (vul de naam in)
3. De kerk is heel/niet oud, want de kerk is gebouwd in
4. De kerk wordt gebruikt door/voor
5. Ik vind het gebouw

2 Geloof

Sommige kerkgebouwen worden nu gebruikt voor tentoonstellingen of concerten. Maar daar is een kerk niet voor gebouwd. Een kerk heeft te maken met het **geloof**. In een kerk komen mensen bij elkaar voor een dienst of een preek. Ze gaan er naar toe om even rustig na te denken of te bidden.

De kerken in onze provincie zijn bijna allemaal **christelijke kerken**, ze zijn bestemd voor de diensten van katholieken of protestanten. Deze werkbladen gaan over zulke christelijke kerken. Maar er zijn ook andere godsdiensten en die hebben allemaal hun eigen gebouw. Zo komen de joden bij elkaar in een synagoge en islamieten gaan naar een moskee.

Overleg in de klas: is er bij jou in de buurt een synagoge of moskee?

In de Middeleeuwen (500-1500) hadden de mensen in ons gebied hetzelfde geloof. Ze waren katholiek. De eerste kerkjes waren eenvoudig, later werden er stevige, grotere kerken gebouwd van steen. Als je nu zo'n kerk ziet lijkt die misschien niet zo bijzonder, maar voor die tijd was het een groot en kostbaar gebouw. Op dit blad zie je twee van die **middeleeuwse kerken**.

Welke kerk in de buurt is zo'n oude middeleeuwse kerk?

.....

Door allerlei ruzies in de katholieke kerk kwamen er na 1500 verschillende andere geloven. De mensen die overgingen tot een nieuw geloof noemen we samen protestanten.

Er zijn tegenwoordig in alle plaatsen in Groningen kerkgebouwen te vinden. Oud en nieuw, protestant en katholiek. De meesten worden gebruikt voor de erediensten, maar sommige kerken staan leeg of hebben een andere bestemming gekregen. Toen die kerken werden gebouwd zaten ze vol, maar tegenwoordig gaan veel mensen niet meer naar de kerk. Door in het kerkgebouw iets anders te doen, worden de gebouwen in ieder geval goed gebruikt.

Welke kerkgebouwen staan bij jouw in de buurt? Maak een lijstje. Deze kerken kun je later aangeven op de kaart van werkblad 10.

naam kerk:

gebouwd voor:

nu gebruikt voor:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

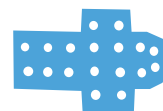
.....

.....

.....

.....

.....

3 Kloosterleven

In de Middeleeuwen woonde een deel van de bevolking in kloosters. Er waren kleine kloosters met tien of twintig bewoners en grote waar honderden mensen woonden. Er waren aparte kloosters voor mannen (**monniken**) en vrouwen (**nonnen**). Een groot klooster wordt een **abdij** genoemd.

Het woord **klooster** komt van het Latijnse woord 'claustrum', dat betekent afgesloten ruimte. In het klooster leefde men afgesloten van de drukke buitenwereld. Kloosterlingen bleven altijd binnen de muren van het kloostercomplex, daar was alles wat ze nodig hadden. Slechts in heel bijzondere gevallen gingen ze er uit.

Aan het einde van de 16e eeuw (rond 1580-1590) kwam er een einde aan de meeste kloosters in dit gebied. Het was een tijd van oorlog en de gebouwen werden gebruikt door de soldaten. Daarna nam de regering de kloostergebouwen en de landerijen in bezit. De invloed van de kloosters is nog altijd te zien. Kloosterlingen hebben bijvoorbeeld dijken aangelegd, waterwegen gegraven en land ontgonnen.

De meeste kloosters in de huidige provincie Groningen zijn gesticht vanuit de huidige provincie Friesland.

Kloosterlingen leefden zoals ze dachten dat God het graag wilde. Ze hielden zich aan bepaalde regels. Dat kon je bijvoorbeeld zien aan de strenge dagindeling. Bidden, werken, eten, slapen, voor alles was een bepaalde tijd. Samen bidden en zingen in de kloosterkerk was heel belangrijk, dat deed men in sommige kloosters wel acht keer per dag en in dat geval werden ze zelfs uit hun slaap gewekt om naar de kerk te gaan!

Kloosterlingen kon je altijd herkennen, want ze droegen bepaalde kleding. Meestal een **pij** en een **scapulier**, dat is een overkleed met een capuchon, in de kleuren zwart, bruin, grijs of wit.

Kloosters behoorden altijd bij een bepaalde 'soort', een **kloosterorde**. Je breekt je tong over de namen: Benedictijnen, Cisterciënzers en Premonstratenzers of Norbertijnen. Al deze orden waren zelfvoorzienend, ze zorgden voor hun eigen onderhoud. Later ontstonden er ook armoedige orden, zij hadden geen bezit en leefden van wat ze bij elkaar bedelden. Deze bedelorden, Dominicanen, Franciscanen en Kruisheren, vestigden zich meestal in de stad en preekten daar het evangelie aan de bewoners.

Kloostertaal, wat betekent:

Dat is monnikenwerk?

.....
Gelijke monniken gelijke kappen?

.....
Korte metten maken?

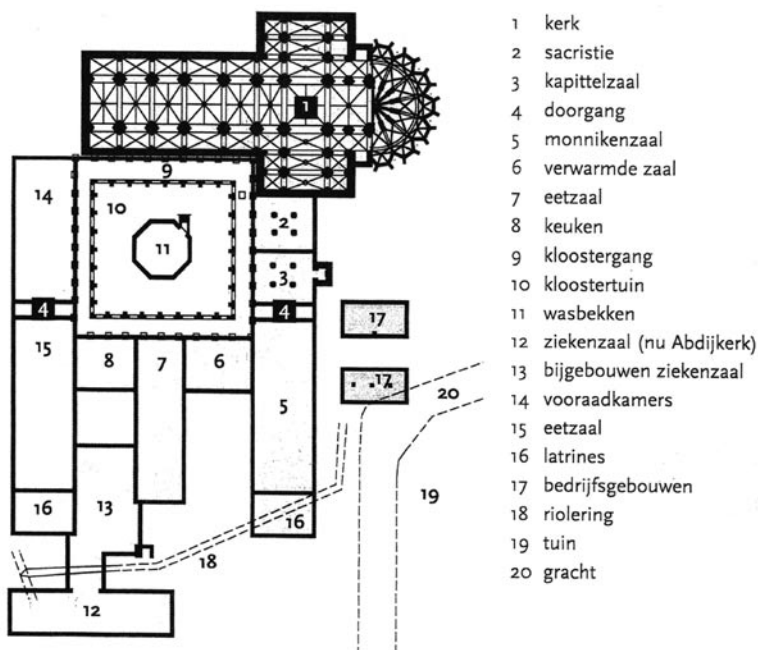
.....

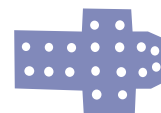
4 Kloosters

Hiernaast zie je de plattegrond van het klooster dat in Aduard stond. De slaapzalen waren op de eerste verdieping, boven de nummers 2, 3, 4, 5, 16, 14, 4, 15, 16.

Ga op zoek naar alle nummers

1. Zoek de betekenis op van de volgende woorden: sacristie =
latrines =
kapittelzaal =

2. Welk gebouw van toen is nu nog te zien en waar wordt het voor gebruikt?

.....

3. Hoe groot is dat gebouw? (Linksboven nr. 12 staat een aanwijzing!)

4. Vergelijk de lengte van nr. 1 met de lengte van nr. 12. Wat valt je op?

Er waren in de Middeleeuwen wel 30 kloosters in het gebied dat nu Groningen is.

Bij jou in de buurt stond er vast ook een, hoewel waarschijnlijk niet zo groot als dat van Aduard. Zoek daar informatie over.

5. Hoe heette het klooster bij jou in de buurt?

6. Geef de plaats en de naam (later) aan op werkblad 10.

7. Was het een klein of een groot klooster?

8. Was het een klooster voor mannen of vrouwen?

9. Bij welke orde hoorde het?

10. Wat kun je nog meer van dat klooster vertellen?

.....

11. Zijn er nog overblijfselen van dat klooster te zien? Welke?

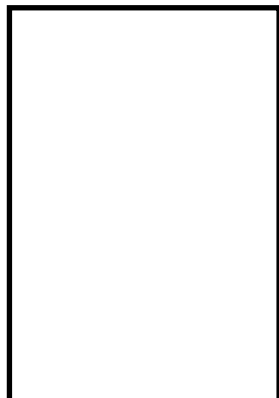
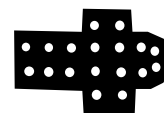
.....

12. Is er nog een andere herinnering aan dat klooster? (Bijvoorbeeld een naam)

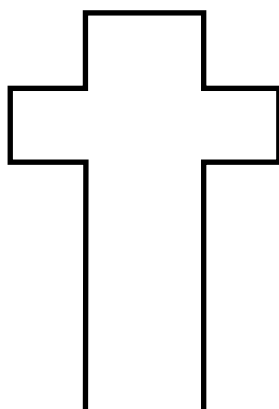
.....

5 Plattegrond

De eenvoudigste kerken hebben een rechthoekige vorm, we noemen het een **zaalkerk**.

In veel oude kerken heeft de plattegrond de vorm van een kruis. Het is een **kruiskerk**.

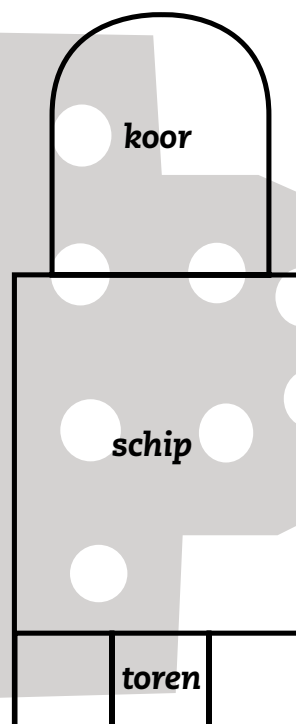
Teken hierboven de plattegrond die past bij jouw kerk.

Streep door:
Dit is een/geen zaalkerk/kruiskerk

Oude kerken hebben vaak de indeling: koor, schip en toren (zie hiernaast). Hoe is dat in jouw kerk?

Deze kerk heeft

Kijk eens rond. Wat vind je mooi of bijzonder? Teken het hieronder en schrijf erbij waarom je het gekozen hebt.

Teken op een apart blad nog een plattegrond van jouw kerk. Teken de vloer, de deuren en de stoelen of banken. Maak de tekening niet te klein, want met werkblad 6 ga je die plattegrond verder invullen.

6 Interieur

1. preekstoel/kansel

Is er een preekstoel/kansel in deze kerk?

Waar dient een preekstoel/kansel voor?

.....

Zet een P/K op de plattegrond

2. dooptont

Nieuwe leden van de kerk worden gedoopt; daartoe dient dit vat met water. Het heeft vaak een mooie vorm. Zet een D op de plattegrond.

4. graven

In oude kerken liggen grafstenen in de vloer. Lang geleden mochten belangrijke mensen in de kerk begraven worden. Zet een G voor elk graf op de plattegrond.

3. herenbank

Dit is een bank voor belangrijke mensen. Als je zo'n mooie bank ziet zet je een H op de plattegrond.

5. orgel

Veel kerken hebben een orgel, maar meestal niet zo groot als op dit plaatje. Zet een O op de plattegrond.

6. collectenzakje

Waar dient dit voorwerp voor?

.....

Waarom zit er soms een belletje aan?

.....

Ken je er een Gronings woord voor?

.....

7. gewelfschildering

Er zijn kerken met een eenvoudig houten plafond, andere kerken hebben gewelven. Deze kerk heeft

.....

Gewelven zijn soms heel mooi beschilderd. Welk verhaal wordt hier afgebeeld?

.....

7

Bouwen in baksteen

De oudste kerkjes waren heel eenvoudig. Ze werden gebouwd van **hout** en afgedekt met **riet**. Later werden kerken gebouwd van steen. De gebouwen werden toen steviger, veiliger en groter.

Tufsteen is een zachte, grijze natuursteen die met boten uit Duitsland werd aangevoerd. Bij de groeve maakten de steenhouwers er meteen handige blokken van. Lang 30-40 cm, breed 15-20 cm, hoog 7,5 tot 10 cm. Het was een kostbaar bouw materiaal. Je ziet het nog bij sommige oude kerken.

Je kunt bouwstenen ook bakken van klei. De Romeinen deden dat al. Vanaf ongeveer 1150 ging men dat in Noord-Nederland ook doen. De eerste **bakstenen** kregen hetzelfde grote formaat als de tufstenen, ze worden kloostermoppen genoemd omdat ze gemaakt werden in de kloosters. Later ging men ook stenen bakken in andere formaten.

Vul in en streep door: welk materiaal zie je in deze kerk?

tufsteen/baksteen/hout/.....

Als er bakstenen zijn, moet je de grootste eens meten.

Die is cm breed en cm hoog. Het is dus een/geen kloostermop.

1. De eerste stenen kerkjes hadden dikke muren en kleine ramen. De bovenkant van ramen en deuren kreeg een ronde vorm. Dat noemen we de **Romaanse bouwstijl**.

2. Men probeerde steeds hogere en dunnere muren te bouwen en grotere ramen. De vorm van de ramen en deuren werd hoog en spits. Dat noemen we de **gotische bouwstijl**.

1. In welke kerk is het lichter, in een Romaanse of een gotische kerk?
Waarom?

2. Kijk naar de plaatjes op dit blad en naar jouw kerk. Kun je iets van die stijlen terugvinden? Zo ja, wat dan en waar?

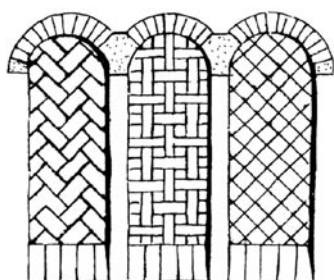
.....

.....

.....

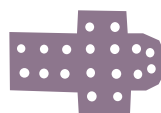
3. In Groningen is iets speciaals te vinden, het heet de **Romano-gotische bouwstijl**.

De gebouwen lijken op Romaanse gebouwen, maar de ramen en muren zijn hoger en je ziet veel versieringen in de muren. Allerlei figuurtjes die zijn gemaakt van baksteen.

Door de bakstenen op verschillende manier te metselen, werden de muren van de kerk versierd, zoals op het plaatje hiernaast.

Zoek in de muren van jouw kerk of je deze verschillende soorten metselwerk kunt ontdekken.

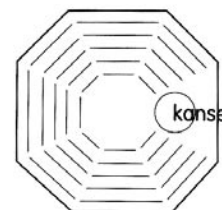
8 Katholiek en protestant

Aan de inrichting kun je zien wat in een kerk belangrijk is. In een **katholieke kerk** is dat het **koor** waar het **altaar** (een mooie tafel) staat. Dat is de plaats voor de eredienst. Je ziet er **kostbare voorwerpen** en de priester draagt tijdens de dienst mooie gewaden. In de kerk zijn veel prachtige dingen te zien, zoals **beelden en schilderijen**.

Een **protestantse kerk** is veel eenvoudiger. De **preekstoel** of **kansel** staat in het midden en de banken staan daar omheen zodat iedereen de predikant goed kan zien en horen. Op de kansel ligt een **bijbel**. Al die voorwerpen en meubels zijn heel mooi, maar er zijn verder **weinig versieringen** in de kerk.

In de Middeleeuwen was iedereen katholiek. De kerken uit die tijd zijn voor die godsdienst gebouwd. Na de Middeleeuwen zijn veel katholieke kerken door protestanten in gebruik genomen. Ze hebben die kerken aangepast. Alle beelden gingen de kerk uit en schilderijen op muren en gewelven werden witgeschilderd. De kansel werd het centrale punt, in plaats van het koor met het altaar. Soms kwam de kansel in het koor, soms in het midden van de kerk. Later bouwden de protestanten eigen kerken.

Bekijk de plaatjes op dit blad en bespreek samen de belangrijkste verschillen tussen de inrichting van een katholieke en een protestantse kerk.

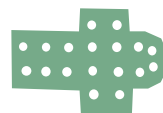
Er zijn verschillen, maar er zijn ook overeenkomsten tussen **christenen (= katholieken en protestanten)**. Ze geloven in één God. Ze komen in een kerk bij elkaar voor de diensten en in die kerk hebben ze onder andere een doopvont, een orgel en een kansel of preekstoel.

Voor alle christenen is de **kerk-klok** belangrijk. De klok wordt nog altijd geluid om de mensen te laten weten, dat de dienst in de kerk gaat beginnen. Vroeger werd de klok ook gebruikt om de tijd aan te geven: bijvoorbeeld wanneer de mensen konden ophouden met werken om te gaan eten. En de klok werd zeker geluid wanneer er gevaar was, bij een overstroming of een brand.

Probeer de volgende vragen te beantwoorden voor de kerk in je buurt.

- Is deze kerk katholiek of protestant?
Als de kerk protestant is, is er ook een andere naam voor.
Schrijf die erbij
- Noem drie dingen die je ziet en die bij het geloof van deze kerk horen.
.....
.....
.....
- Als de kerk oud is, kun je misschien katholieke en protestantse dingen zien. Schrijf dat op.
Katholiek
Protestant

9 Heiligen

De middeleeuwse kenden veel **heiligen** en vereerden sommige heiligen speciaal. Zoals de heilige waar ze naar genoemd waren of de heilige van hun kerk of hun dorp.

In de kerk konden ze afbeeldingen van heiligen zien op de muurschilderingen, de beelden en de ramen. Ze hoefden een dag niet te werken wanneer het feest van zo'n speciale heilige werd gevierd. Men trok dan vaak in een stoet, met het beeld van die heilige op de schouders, biddend en zingend door de straten en de velden. De feesten van sommige heiligen worden nog altijd gevierd. Denk maar eens aan **11 november** en **5 december**!

Heiligen zijn mensen die echt geleefd hebben en die soms tijdens hun leven al opvielen door hun goede manier van leven. Ze waren vriendelijk en behulpzaam en deden wonderlijke dingen. Ze maakten soms ernstig zieke mensen weer beter.

De heilige **Christoffel** is nog altijd bekend als iemand die aangeroepen wordt om veilig te reizen. Misschien heb je wel eens een afbeelding van hem gezien in een auto: een reus van een man met een klein kind op zijn schouder. **Welk verhaal hoort daarbij?**

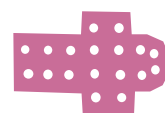
Welke heilige staat hier afgebeeld?

.....

Ze vonden het geloof heel belangrijk. Sommigen werden gedwongen hun geloof te ontkennen, maar dat deden ze niet en dan werden ze gemarteld en gedood. Je begrijpt, dat deze mensen ook na hun dood bijzonder bleven. Ze werden een voorbeeld voor anderen.

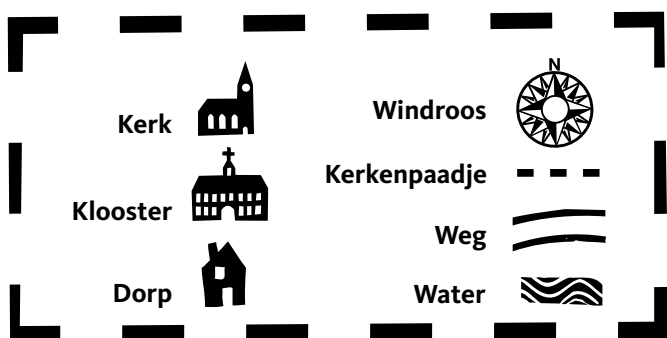
Komt de naam van een heilige in je buurt voor? Bijvoorbeeld bij een kerk? Welk verhaal hoort erbij? **Schrijf dat verhaal op of maak er, alleen of met een groepje, tekeningen van.**

Middeleeuwse vroegen de heiligen om hulp bij allerlei problemen. Elke heilige had een specialiteit. De een riep je aan bij kiespijn, een andere wanneer je wat kwijt was, weer een andere voorkwam brand in je huis en een volgende hielp om een goede oogst te krijgen. Wie een heilige om hulp vroeg, moest daar wel iets voor doen. Bijvoorbeeld een bepaald gebed uitspreken, een kaars aansteken of wat geven aan een arme.

10

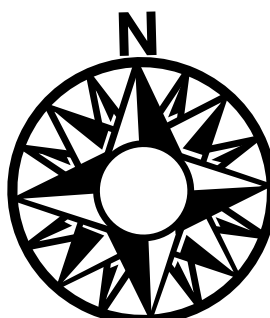
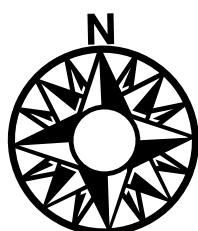
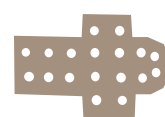
Mijn eigen kaart

legenda

Maak je eigen kaart.

Op de kaart komt jouw omgeving met alle dorpen, wegen en kerken die er nu zijn en de kloosters van vroeger. Met de legenda en een windroos maak je er een echte kaart van! De plaatjes kun je uitknippen en opplakken op de plaatsen waar ze horen. Gebruik ook het lijstje van werkblad 2 en je antwoord op de vragen 5 en 6 van werkblad 4.

Docentenhandleiding

Kerken, kloosters en religie

Kinderen van groep 7 en 8 maken kennis met het religieuze erfgoed van Groningen

Colofon

Het project 'Kerken, kloosters en religie' is ontwikkeld in opdracht van Kunststation C en de Stichting Oude Groninger Kerken.

Ontwerp en projectleiding: Bernardine Beenackers-Heeren

Werkbladen en docentenhandleiding: Bernardine Beenackers-Heeren

Achtergrondinformatie: Fieke Bos-Bervoets

Creatieve opdrachten: Ellen Oosterhof en Egbert Pikkemaat

Algehele ondersteuning: Fieke Bos-Bervoets, Agda van der Vlis, Ellen Oosterhof en Egbert Pikkemaat

Vormgeving: Ellen Oosterhof en Egbert Pikkemaat

Grafisch ontwerp: Ellen Oosterhof, **Illustratie:** Egbert Pikkemaat

Illustraties

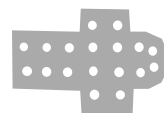
Pictogrammen: Egbert Pikkemaat

Foto's kerken: Omke Oudeman, Abe Groenewold, collectie Stichting Oude Groninger Kerken

Foto monnik: foto: Suzanne Beenackers, model: Mark Wesseling, kleding: Museum Sint Bernardushof

Plattegrond Abdij van Aduard: vakgroep archeologie RUG/architectenbureau Signatuur

Plattegronden kerken: Robert Knecht

Met dank aan allen die op enigerlei wijze een bijdrage hebben geleverd aan het tot stand komen van dit project. Met name:

Kees Sikkema en Jan Babois voor het meedenken in de ontwikkelfase en het testen van het materiaal.

Patrick Broekema voor de hulp bij de beeldredactie en de technische ondersteuning bij het digitaliseren van het beeldmateriaal.

© 2005 Bernardine Beenackers-Heeren/Stichting Oude Groninger Kerken

De werkbladen en de docentenhandleiding kunnen bekeken en geprint worden via de website van de Stichting Oude Groninger Kerken: www.groningerkerken.nl
Het materiaal staat onder de knop *Educatie* > *projecten*.

Het materiaal mag in bestaande vorm vrij gebruikt worden voor lesdoeleinden in de provincie Groningen. Voor overig gebruik en gebruik elders dient toestemming gevraagd te worden bij Kunststation C of de Stichting Oude Groninger Kerken.

Het materiaal is zodanig opgezet, dat de werkbladen in de provincie Groningen te gebruiken zijn. De specifieke plaatselijke informatie wordt door de docent toegevoegd.

Er is voor de provincie Groningen **algemene achtergrondinformatie** beschikbaar bij de Stichting Oude Groninger Kerken. Deze kan gratis worden aangevraagd.

Kunststation C

Postbus 21 | 9950 AA Winsum

T: 0595 44445 | F: 0595 443205

info@kunststationcultuur.nl

www.kunststationcultuur.nl

Stichting Oude Groninger Kerken

A-weg 5c | 9718 CS Groningen

T: 050 3123569 | F: 050 3142584

groninger.kerken@fmog.nl

www.groningerkerken.nl

Doel en doelgroep

In dit project, bestemd voor groep 7 en 8 in de provincie Groningen maken kinderen kennis met het christelijke religieuze erfgoed in hun omgeving. Het project sluit vooral aan bij kerndoel 56 (Voorstellen herziene kerndoelen basisonderwijs maart 2004 hoofdstuk kunstzinnige oriëntatie). **De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.**

Door actief met de werkbladen aan de slag te gaan, zowel in de klas als op verschillende locaties, leren de kinderen

- hoe christelijke kerken er uit zien en hoe ze zijn ingericht
- over de verschillen tussen katholieke en protestantse kerken
- over de kloosters die voor de provincie Groningen belangrijk zijn geweest
- over heiligen

Behalve voor de **ervaring** en de **leer-aspecten** is er in dit project ook veel aandacht voor **creatieve activiteiten**.

Opmerking in verband met de gebruikte termen

Aangezien dit project gaat over een eerste kennismaking met het religieuze erfgoed dat breed toegankelijk moet zijn, is de terminologie eenvoudig gehouden.

Wat de religies betreft zijn de termen beperkt tot christenen, katholieken en protestanten.

Jodendom en islam worden wel genoemd maar niet verder uitgewerkt.

Uiteraard past de docent het project inhoudelijk aan op de eigen situatie.

Inhoud project*

Tien werkbladen: 1. Kerk, 2. Geloof, 3. Kloosterleven, 4. Klooster, 5. Plattegrond, 6. Interieur, 7. Bouwen in baksteen, 8. Katholiek en protestant, 9. Heiligen, 10. Kaart

Docentenhandleiding

Achtergrondinformatie

*Voor informatie over de verkrijgbaarheid zie pagina 1 van deze handleiding.

Algemeen

De docent bekijkt vooraf de werkbladen en bepaalt **keuze** en **volgorde** op basis van beschikbare tijd of eigen voorkeur. Uiteraard kan het materiaal ook uitgangspunt zijn voor een project.

De werkbladen worden zowel **op school** als **op locatie** gebruikt.

Voor het bezoeken van een kerk wordt in het algemeen vooraf een afspraak gemaakt met de kerkbeheerder. U bereidt de kinderen voor op het bezoek en spreekt gedragsregels af.

U kunt ook project ook uitbreiden met een bezoek aan een van de twee kloostermusea in de provincie. Het Kloostermuseum Sint Bernardushof in Aduard en het Klooster Enclave Ter Apel.

Indicatie voor de **tijdsinvestering**: ongeveer 3 à 4 lessen van 45 minuten voor de werkbladen zonder extra's.

Achtergrondinformatie

De werkbladen geven algemene basiskennis, uiteraard kan die worden aangevuld met zaken die de docent van belang acht. Bovendien moet deze algemene basistekst met lokale gegevens worden aangevuld. Denkt u daarbij behalve aan de bibliotheek en internet* tevens aan de gemeentegids en gegevens die u kunt krijgen bij de lokale historische vereniging. De beheerders van de kerken, die u benadert om een afspraak te maken voor het bezoek aan hun kerk, zijn vaak ook een bron van informatie.

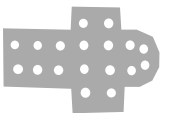
Een speciaal setje algemene achtergrondinformatie over dit onderwerp is verkrijgbaar bij de stichting Oude Groninger Kerken (zie de eerste pagina van deze handleiding).

* Interessante sites zijn o.a.

<http://www.groningerkerken.nl>

http://vomhimmelhoch.nl/historischekerken/HKGroningen/HKG_indexpagina01.html

<http://home.hetnet.nl/~k2468/index.htm>

Werkbladen

Sommige werkbladen bevatten zowel **hoofdttekst** als, in kleinere letters, ondergeschikte **informatieve tekstjes**. De hoofdttekst is bestemd voor alle leerlingen, de andere tekstjes geven mogelijkheden voor differentiatie.

Op verschillende werkbladen staan opties voor een **klassengesprek**. Door middel van de icoontjes aan de rechterzijde krijgt elke pagina een eigen karakter. Deze icoontjes kunnen betrokken worden in het klassengesprek.

Bij de bespreking van de werkbladen hieronder staan ook de **antwoorden** op de vragen voor zover die algemeen zijn en, in een kadertje, **suggesties voor creatieve activiteiten**.

In dit project bekijkt u een kerk in de buurt. Het wordt interessant wanneer u met de kinderen meerdere kerken bezoekt, de werkbladen invult en kerken vergelijkt.

Werkblad 1 *(voornamelijk of geheel in de klas)*

Werkblad 1 geeft een inleiding op het project vanuit de omgeving van de leerling. Het blad wordt grotendeels klassikaal behandeld.

De docent moet zich van tevoren oriënteren over de kerkgebouwen in de buurt, een goede informatiebron is de gemeentegids. Het is vervolgens aan de docent of de kinderen die informatie zelf moeten opzoeken of aangereikt krijgen.

De afgebeelde kerken dienen slechts om de diversiteit van kerkgebouwen te illustreren. Voor de volledigheid hierbij de namen. Van boven naar beneden: kerk van Niehove, Nieuwe Kerk te Groningen (Nieuwe Boteringestraat), 'De Fontein' te Groningen (Eikenlaan), kerk van Wittewierum, Doopsgezinde Vermaning te Grijpskerk.

Werkblad 2 *(voornamelijk of geheel in de klas)*

Ook op werkblad 2 is ruimte voor een klassengesprek, dat op de eigen situatie toegespitst kan worden.

De Stichting Oude Groninger Kerken, die veel oude kerken bezit, stelt zich ten doel de oude gebouwen te behouden en te laten gebruiken als gebedsruimte, voor exposities, concerten, lezingen enz.

Antwoorden

Voorbeeld met fictieve namen:

Naam kerk	gebouwd voor	nu gebruikt voor
Petruskerk	katholieken	protestanten/Nederlands Hervormden
Kerk van Nieterp	protestanten	kindercrèche

De afgebeelde middeleeuwse kerken staan in Marsum en Garmerwolde.

creatieve opdracht

Maak je eigen bestemmingsplan

Veel kerkgebouwen en kloosters zijn in de loop der tijden verwaarloosd en ingestort.

Andere zijn in gebruik genomen voor andere dingen en hebben daarom overleefd.

Maak je eigen bestemmingsplan voor een kerk bij jou in de buurt.

Waarvoor zou jij de kerk willen gebruiken?

Je kunt dit laten zien met een plattegrond (zie ook werkblad 8), maquette, opstel.

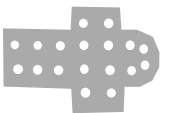
Werkbladen 3 en 4 *(in de klas)*

Twee werkbladen over kloosters.

Samen, in groepjes of klassikaal lezen en bekijken en vragen maken.

De monnik links op werkblad 3 kan ingetekend en gekleurd worden.

De 'monnik' rechtsonder draagt de kleding van een Cisterciënzer monnik uit Aduard.

Aanvullende informatie

De abdij van Aduard geeft een goed beeld van een groot **kloostercomplex**.

Dat complex bestond uit verschillende gebouwen, die lagen rondom de binnenplaats of **kloostertuin**. Rondom die binnenplaats lag de overdekte **kloostergang** waar je, beschermd tegen regen en zon, kon lopen, bidden, zitten of lezen. Bedenk dat er in een klooster gewoonlijk weinig of niet gesproken werd.

Het belangrijkste gebouw was de **kloosterkerk**, waar de kloosterlingen enkele keren per dag bij elkaar kwamen om te bidden en te zingen. Belangrijke bijeenkomsten vonden plaats in de **kapittelzaal**.

Er waren slaapzalen en in de **refectie** of **eetzaal** werd gegeten. Er was ook een voorraadkamer en een keuken. De maaltijden waren eenvoudig, bereid met groenten, peulvruchten (erwten en bonen) en granen. Eieren, kaas, vis en vlees kwamen weinig of niet op tafel. Wel kregen de kloosterlingen een flink stuk brood en een beker wijn of bier bij het eten. Ze aten 's zomers twee keer en 's winters één keer per dag. Op bepaalde dagen, vastendagen, at men weinig of helemaal niet.

In een groot klooster was altijd een **ziekenzaal**, maar er was in alle kloosters wel iemand die op de hoogte was van kruidengeneeskunde.

In de Middeleeuwen waren boeken zeldzaam en kostbaar; de boeken die er waren kon je in kloosters vinden. Die boeken werden met de hand geschreven en mooi versierd. Dat gebeurde door monniken in het **scriptorium**, waar de boeken ook bewaard werden. (Het is niet duidelijk waar het scriptorium in Aduard gesitueerd was.)

Rondom het kloostercomplex was een **muur** met een **poort**. Niet iedereen mocht er naar binnen, maar kloosterlingen waren wel gastvrij: in speciale **gastenverblijven** mochten pelgrims en andere bezoekers overnachten.

Verder waren er binnen en buiten het kloostercomplex **landerijen**, **stallen** en **werkplaatsen**.

Het zware werk in grote kloosters werd gedaan door **lekenbroeders** of **werkbroeders**.

De regels waren voor hen minder streng, zij mochten bijvoorbeeld ook wel het klooster uit. Omdat zij het zware werk deden konden de **koormonniken** zich bezig houden met lezen, studeren en boeken overschrijven.

Er waren in de provincie Groningen meer dan dertig kloosters

In of nabij de volgende plaatsen waren een of meer kloosters te vinden. Aduard, Appingedam, Essen (tussen Groningen en Haren), Finsterwolde, Groningen, Heiligerlee, Kloosterburen, Marum, Midwolda, Nieuwolda, Oosterwierum, Oosterwijtwerd, Reide, Rottum, Scharmer (ten noorden van Hogeveen/Sappemeer), Schildwolde, Sebaldeburen, Selwerd (ten noorden van Groningen), Sint Annen, Ten Boer, Ter Apel, Termunten, Thesinge, Warffum, Wijtwerd (bij Usquert), Winsum, Wittewierum.

Bron: C. Tromp (red.) Groninger Kloosters Groninger Historische Reeks 5 Assen/Maastricht 1989. Dit werk geeft veel informatie over dit onderwerp.

Antwoorden werkblad 3

Kloostertaal

Dat is monnikenwerk betekent dat het een moeilijk werk is, waar je veel geduld voor moet hebben. Het herinnert aan een typisch werk van monniken: het overschrijven van boeken. *Gelijke monniken gelijke kappen*. Gelijke gevallen moeten gelijk behandeld worden. In het klooster droeg iedereen dezelfde kleding en was iedereen gelijk.

Korte metten maken. Ergens zonder veel omhaal een einde maken. De metten waren de gebeden waarvoor monniken 's nachts rond 2-3 uur hun bed uitkwamen. Dat gebed werd (waarschijnlijk) zo kort mogelijk gehouden.

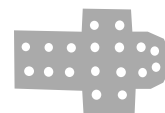
Antwoorden werkblad 4

1. Sacristie = vertrek waar alles wat nodig is voor de eredienst bewaard wordt.

Latrines = eenvoudige wc's

Kapittelzaal = ruimte waar belangrijke bijeenkomsten plaats vonden.

(kapittel = bestuurders, de belangrijkste geestelijken van een klooster)

2. De ziekenzaal (nr. 12) van toen is er nog, het is nu een kerk.
3. De kinderen meten het gebouw aan de hand van de indicatie van 20 m. naast de plattegrond. Die ziekenzaal is ongeveer 38 meter lang en 10 meter breed.
4. De kerk van het klooster (nr. 1) was bijna 80 meter lang! De abdijkerk van nu is al een redelijk groot gebouw, de kerk van het klooster moet enorm groot geweest zijn!
5. tot 12. –

creatieve opdrachten

Overleven binnen de kloostermuren

Door de kloostermuren werden de monniken gescheiden van de gewone wereld. Om zo dicht mogelijk bij God te staan moesten zij met zo min mogelijk luxe leven. Wat was er nodig om binnen de kloostermuren te overleven? (Opstel, tekenen, collage)

Ervaar de stilte

In de kloosters heerste op bepaalde momenten van de dag totale stilte. Die stilte was bedoeld om de monniken beter te kunnen laten bidden of mediteren. Of dat helpt? Schrijf maar eens op waar jij allemaal aan gedacht hebt als je twee minuten helemaal stil bent geweest.

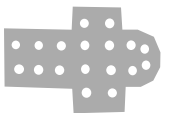
Eerst in het klooster, nu in de stad

Binnen de kloostermuren waren allerlei gebouwen waarin allerlei belangrijke en bijzondere dingen gebeurden die tegenwoordig in iedere stad en/of dorp heel normaal zijn. Denk aan een ziekenhuis, bibliotheek of school.

Probeer zoveel mogelijk gebouwen te verzinnen die vroeger uitsluitend binnen de kloostermuren stonden en tegenwoordig gewoon in je dorp en/of stad staan. Teken, bouw of ontwerp (plattegrond, maquette) een klooster met muren en een gracht. Welke gebouwen uit jouw stad of dorp komen dan binnen die muren te staan. Je mag er ook zelf gebouwen bij verzinnen.

Bekijkt u de opdrachten van de volgende werkbladen voordat u met de kinderen naar een kerk gaat en zorgt u voor voldoende schrijfmateriaal en extra papier in verband met de plattegrond op werkblad 5.

Werkblad 5 (in de kerk)

U kunt op locatie ook de omgeving van de kerk betrekken bij de les. Mogelijk is er een begraafplaats, een pastorie of kosterswoning of een oud schooltje voor godsdienstondericht.

creatieve opdracht

Plattegrond en plafond

Iedere kerk heeft zijn eigen plattegrond. Loop maar eens langs de binnenkant van de muren en let goed op de vloer. Wat voor figuur of vorm heeft de vloer? Teken deze vorm op een papier. Kijk dan omhoog, want het plafond heeft natuurlijk dezelfde vorm als de vloer. Je zult dan zien dat de vorm dezelfde omtrek heeft.

Ben je in een kerk met gewelven? Daar wordt die ruimte weer ingedeeld in vierkanten, kruisen, veelhoeken. Probeer die te tekenen.

Als je meer kerken zo bekijkt zul je verschillende soorten vormen leren ontdekken.

Werkblad 6 (in de kerk)

Er wordt slechts een beperkt aantal zaken genoemd, die u uiteraard kunt uitbreiden.

U kunt bijvoorbeeld aandacht schenken aan rouwborden, schilderijen, bijbelteksten op de muren, borden waar de gezangen van de liturgie op staan aangegeven enz.

Aardig is te vermelden, dat de kansel ook wel 'houten broek' genoemd wordt. Van de kerk uit gezien, lijkt het alsof degene die er op staat een houten broek draagt.

Antwoorden

1. Vanaf de preekstoel of kansel spreekt de predikant de gelovigen toe, hij 'preekt'.
6. Een collectenzakje dient om geld op te halen.
Het rinkelende belletje heeft twee functies: mensen die in slaap gevallen zijn worden wakker en je kunt niet goed horen wat iemand anders er in gooit.
Het Groningse woord is buul, pong of ponkje.

Werkblad 7 (in de klas en in de kerk)

Het beste kunt u de informatie van de werkbladen 7 en 8 met de kinderen in de klas bekijken voordat de kerk bezocht wordt, maar het bekijken van de tekst kan ook op locatie.

De afgebeelde kerken zijn: kerk in Marsum, Der Aa-kerk Groningen en kerk in Garmerwolde

Antwoorden

Een kloostermop kan wat kleiner zijn dan 30-40 cm, maar niet veel!

1. In een gotische kerk is het lichter omdat de ramen groter zijn.
2. –

creatieve opdrachten

Oud en nieuw

Een oude kerk is nooit, zoals tegenwoordig, binnen een jaar gebouwd. Het begint vaak met een klein kerkje, waar dan weer eens iets wordt bijgebouwd en dan weer eens iets wordt afgebroken. De kerken zoals wij die nu zien is een grote mix van verbouwingen die in de loop van honderden jaren hebben plaatsgevonden.

Ga eens kijken of je aan de hand van bouwstijlen en materialen kunt zien welke stukken van de kerk middeleeuws zijn en welke stukken er later zijn bijgekomen.

Vaak staat er bij een oude kerk een plaquette van de plattegrond van de kerk waar met kleur is aangegeven uit welke tijd bepaalde stukken van de kerk stammen.

Ornamenten

Er zijn versieringen in de kerk die telkens terugkomen. Dat noemen we ornamenten.

Teken of fotografeer zoveel mogelijk verschillende ornamenten.

- A. Die ornamenten gaan we zelf herhalen. We leggen het tekenvel of de foto's onder het kopieerapparaat en gaan van deze ornamenten een patroon maken.
- B. Je kunt, net als de monniken in het Scriptorium, met dezelfde ornamenten ook letters (initialen) versieren. Maak er je eigen naam mee of maak met de klas een heel alfabet van mooie middeleeuwse initialen.

De kerktoren

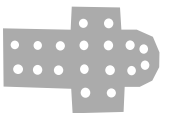
Waarom heeft een kerk een toren? Heeft iedere kerk een toren? Wat voor verschillende vormen zijn er? Wat kun je allemaal met die toren? Wat is de overeenkomst tussen al die verschillende kerktorens?

Teken, bouw, ontwerp je eigen fantasiekerktoren naar de maatstaven van deze tijd.

Versieren met bakstenen

Als 'behang' kon je de muren van de kerk beschilderen met fresco's. De kerken in Groningen werden gebouwd uit bakstenen en met die bakstenen kun je ook prachtig versieren.

Kijk maar eens naar de muren en teken of fotografeer zoveel mogelijk verschillende manieren waarop gemetseld is. Maak met blokken of vormen van karton zelf ook eens van die versieringen.

Werkblad 8 *(in de klas en in de kerk)*

Het beste kunt u de informatie van de werkbladen 7 en 8 met de kinderen in de klas bekijken voordat de kerk bezocht wordt, maar het bekijken van de tekst kan ook op locatie.

Dit blad gaat over de verschillen tussen katholieke en protestantse kerken en erediensten. Interessant is er op te wijzen, dat katholieken, hoewel er veel te zien is, vanaf veel plaatsen helemaal niet zo goed op het altaar kunnen kijken. In de Middeleeuwen vond men dat ook niet belangrijk. Het was goed aanwezig te zijn en te geloven. In modernere katholieke kerken kunnen gelovigen de eredienst veel beter zien.

In protestantse kerken is altijd belang gehecht aan contact tussen voorganger en gelovigen, omdat in de dienst het woord centraal staat.

De mis van de katholieken omvat zowel aandacht voor het woord van God als uit gebeden en rituele handelingen van de priester die de dienst uitvoert. De gelovigen hebben altijd de gelegenheid om ter communie te gaan. Ze ontvangen en nuttigen dan een dun schijfje brood, een hostie, dat het lichaam van Christus symboliseert.

Bij de (wekelijkse) eredienst van de protestanten staat het woord centraal. Daarnaast vieren zij af en toe een avondmaal waarbij zij het Laatste Avondmaal herdenken door brood en wijn te nuttigen.

Afbeeldingen: Interieurs van de Jozefkerk (boven) en de Nieuwe Kerk te Groningen.

Antwoorden

1. –
2. Denk aan: katholiek: koor, altaar, afbeeldingen van heiligen (op muren en ramen, beelden), protestant: preekstoel/kansel, bijbel, teksten op muren
(Een preekstoel of kansel en een orgel komen overigens ook in katholieke kerken voor, maar minder prominent)
3. In veel kerken is bijvoorbeeld een koor, daar staat echter geen altaar meer in maar bijvoorbeeld een preekstoel of een praalgraf.

creatieve opdrachten

Beeldenstorm

Tijdens de beeldenstorm* (1566) hebben de mensen hun woede over allerlei dingen afgereageerd in de katholieke kerken. Er zijn toen veel mooie en waardevolle spullen kapotgemaakt en meegenomen.

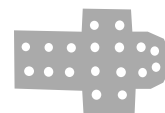
- Hoe stel jij je de beeldenstorm voor? (Opstel of toneel, foto en daar beeld in schilderen)
- Kun je iets vinden wat duidelijk kapot is gemaakt of plekken aanwijzen waar beelden hebben gestaan of waar schilderijen zijn geweest?
- Hoe heeft dat er voor de beeldenstorm uit gezien? (Tekening) Er is bijvoorbeeld een nisje of sokkel waar een heiligenbeeld heeft gestaan. Zij tekenen dan het nisje na en het beeld verzinnen ze zelf. Een ander tekent een raam en verzint het gebrandschilderd glas erin.

* In Groningen is nauwelijks sprake geweest van een echte beeldenstorm, maar na de reformatie zijn natuurlijk wel veel katholieke elementen uit de kerken verdwenen.

Van katholiek naar protestant of een andere bestemming (zie ook werkblad 2)

Veel katholieke kerken zijn door protestanten in gebruik genomen. Daarvoor hebben ze dingen veranderd. Ga uit van een katholieke kerk (op papier of maquette) en verander die van katholiek naar protestant.

Of ga uit van een protestantse kerk richt die in voor een andere bestemming. Een museum, een winkel of iets anders.

Het verhaal van Sint Christoffel. De reus Offerus zoekt naar de machtigste koning op aarde want die wil hij dienen. Een kluizenaar geeft hem de raad reizigers en pelgrims over een onstuimige rivier te dragen en dat gaat hij doen. Op een dag zet hij een klein kind over. Terwijl de reus de rivier oversteeft wordt het kind steeds zwaarder, hij kan het ter nauwernood aan de overkant neerzetten. Daar openbaart het kind zich als Jezus Christus, de heer van hemel en aarde die de lasten van de wereld torst. Offerus bekeert zich en wordt gedoopt. Hij krijgt dan de naam Christofferus. Christus laat de staf van de reus bloeien en Christoffel trekt de wereld in om mensen te bekeren.

creatieve opdrachten

Heiligen en feesten

In de Middeleeuwen werd iedere dag wel het feest van een heilige gevierd. Welke heiligen kennen we nog? Hoe vieren we hun feest?

Is er ook een Heilige die jouw naam heeft. Bedenk je eigen feestdag voor die heilige. Wat heeft die meegemaakt?

We kunnen met de klas een verjaardagskalender ontwerpen en drukken voor alle heiligen met beschrijvingen hoe je die dag moet vieren.

Wist je dat in Limburg sommige kinderen behalve hun verjaardag ook hun 'naamdag' vieren? Dat is de feestdag van de heilige waarnaar ze genoemd zijn.

Heiligen herkennen

Achter iedere Heilige steekt een prachtig verhaal. Vaak is dat verhaal in de loop der tijden een beetje overdreven. Soms zoveel dat er dingen gebeuren die helemaal niet kunnen. Dat is ook expres gedaan omdat de mensen in die tijd dan precies wisten over wie we het hadden. Het was voor de schilder en de beeldhouwer dan ook makkelijker om hem uit te beelden.

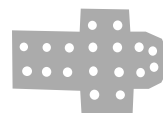
Bij elke heilige horen bovendien speciale attributen, daaraan kun je ze ook herkennen. Zoek eens een paar heiligen uit waar een prachtig verhaal achter steekt en probeer die heilige zo te tekenen dat iedereen in de klas het juiste werkstuk bij het juiste verhaal van een bepaalde heilige kan leggen. (Tekenen, collage, knutselen, boetsen, fotografie, tableau vivant, toneel, etc.)

Als afsluiting van dit project kun je dan samen afbeeldingen, iconen, beelden gaan bekijken en vergelijken met de werkstukken die de leerlingen hebben gemaakt.

Beeldverhaal

Omdat veel mensen vroeger niet konden lezen (en zeker geen Latijn) werd het leven van een heilige vaak uitgelegd in een beeldverhaal. Je ziet ze in gebrandschilderde ramen en fresco's.

Je kunt met de klas het leven van een heilige in een beeldverhaal weergeven. Het is ook een goed aanknopingspunt om een workshop striptekenen te geven

Werkblad 10

Werkblad 10 is geen werkblad zoals de andere, maar een kaart van de omgeving op A3-formaat met een legenda. De legenda en diverse icoontjes staan op werkblad 10. U kunt deze pagina eventueel kopiëren op stickervellen.

Kaart

Voor de gemeenten Grootegast en Zuidhorn wordt een kaart aangeleverd (zie het voorbeeld op pagina 9.). Anders kopieert u een kaart of tekent er één samen met de kinderen.

Legenda

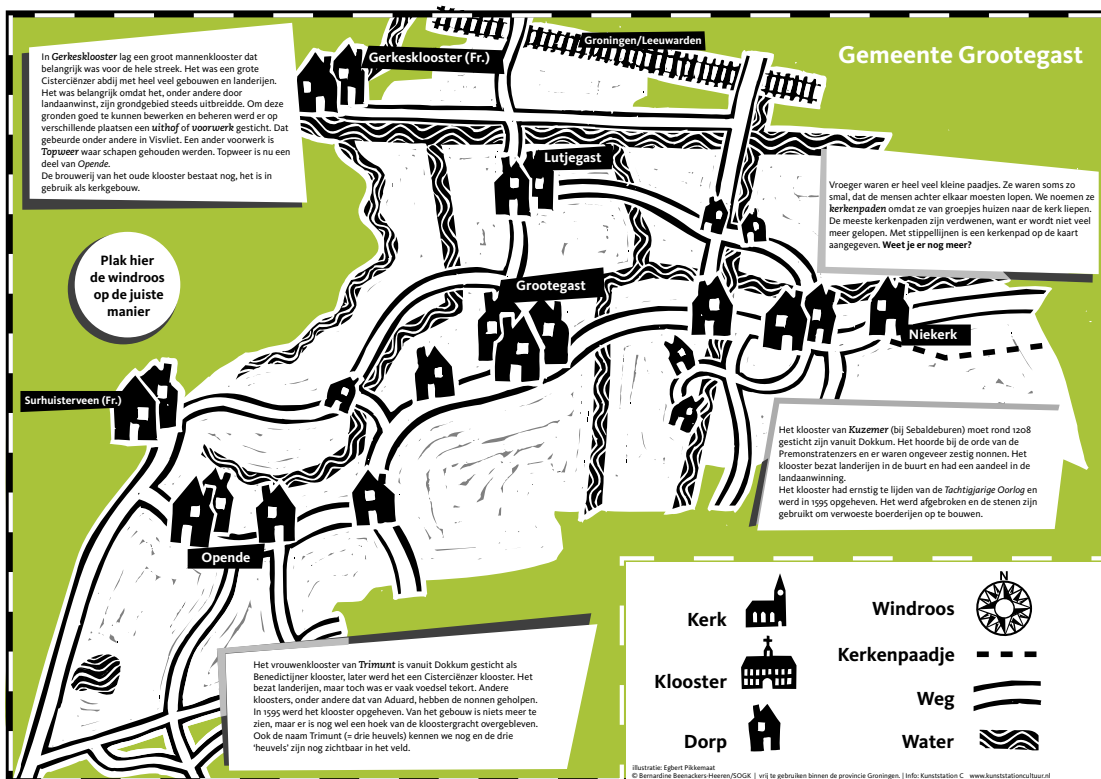
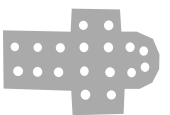
Op de gekopieerde kaart worden de belangrijkste wegen en wateren door de docent of de kinderen aangepast, zodat ze bij de legenda passen.

Icoontjes

De kinderen knippen de icoontjes dorp, kerk, klooster uit en plakken die op de juiste plaatsen. Een grote plaats krijgt meer huisjes dan een klein dorpje.

Om de kaart compleet te krijgen moet uitgezocht worden waar in de buurt kerkenpaadjes waren. Dat zijn paadjes die van groepjes huizen naar de kerk liepen. Soms zo smal, dat de mensen achter elkaar moesten lopen. Veel van die paadjes zijn verdwenen, maar soms nog wel te herkennen.

Uiteraard kan de kaart op allerlei manieren mooier gemaakt worden en er kan ook een echte kaart gebruikt worden.

De kaart van de gemeente Grootegast ontworpen door Egbert Pikkemaat

U kunt ook een kaart van uw eigen gemeente laten ontwerpen. Voor meer informatie hierover kunt u contact opnemen met Egbert Pikkemaat (telefoon: 06 20937265).